

Religion and Culture, Conflict or Co-existence?

A Critical Discourse Analysis on the Book

Holy Ignorance, When Religion and Culture Part Ways

Fatemeh sadat Hosseini^{*}, Hafizullah Fooladi^{}**

Hasan Roshan^{*}**

Abstract

The main purpose of this article was to critically investigate the book "*Holy Ignorance: When Religion and Culture Part Ways*" written by Olivier Roy. Specifically, this research tried to examine the conflict or coexistence of religion and culture through the analyses of the author of the book, and discover the impact of ideological positions on the text. To this end, using the critical discourse analysis method by Fairclough (1989), this research analyzed and criticized the content of this book within three stages of description, interpretation and explanation. The findings showed that the key idea of this work is to introduce religious fundamentalism in the world as a result of the disconnection of the links between cultural and religious signs. However, the book goes wrong in identifying and explaining the relationship between religion and culture and has proposed the convergence of these two based on evidences which are on the contrary, at least in the case of Islam. Moreover, the author's interpretation of Islamic fundamentalism is vague and insufficient and implies a false justification of the political identity of Islam in the contemporary era.

Keywords: Islamism, Fundamentalism, Secularization, Culture, Religion, Critical Discourse Analysis.

^{*} Ph.D. Candidate of Sociology, Research Institute of Hawzah and University, Qom, Iran (Corresponding author),
elmvaakhlaq@yahoo.ir

^{**} Assistant Professor of Sociology, Research Institute of Hawzah and University, Qom, Iran,
HFooladi@rihu.ac.ir

^{***} PhD of Management, Research Institute of Hawzah and University, Qom, Iran, elmvaamal@yahoo.com

Date received: 24/03/2024, Date of acceptance: 04/08/2024

Extended Abstract

Introduction

One of the important consequences of the colonial experience in countries, especially Islamic societies, was the spread of Western secular values and modernity. In response to such conditions, some Islamists looked for a solution and went towards religious revivalism, reformism, fundamentalism and such interpretations. Islamic fundamentalism was also formed in the same direction and with the aim of reviving religious principles and foundations according to the era of the Prophet and the rightly caliphs, and gradually became the dominant political discourse in most Islamic countries in the last three decades of the 20th century (Abbaszadeh Fathabadi, 2008, p. 111). However, in recent years, we have seen the negative outcome of this project in the form of the formation of violent extremist groups known as Fundamentalists. The analysis of this project has been of interest to some contemporary researchers. One of these people is Olivier Roy, a French researcher who presented his views in the book *"Holy Ignorance, When Religion and Culture Part Ways"*. In this work, he believes that in the globalized world, religion grows to such an extent that it has parted its connection with culture, and the result has been the emergence of violent groups such as Al-Qaeda and ISIS. On the other hand, the result of the separation of culture from religion has been a return to atheism. However, it is not clear exactly what method he intends to establish the interaction between culture and religion and how the output of this interaction will ultimately contribute to the dynamics of the two. In fact, this research seeks to answer this question: What is the ideological load of the text? Fairclough's (1989) critical discourse analysis method was used to criticize the discourse of the mentioned book. This method provides a framework for studying the relationship between language, power and ideology, in which the researcher studies the apparent effects of the speech, the production structure and the context of the occurrence of the text or speech, i.e. factors outside the text. Fairclough's critical discourse analysis consists of three interdependent steps: Description (revealing the ideological positions of the text) Interpretation (showing the interaction between text and context) and Explanation (two-way effect of structures on discourse and discourse on structures) (Fairclough, 1989, pp. 171-245). This level of analysis is dedicated to examining the formal features of the book's text. The central and frequent terms and concepts in this work include: secularization, fundamentalism, culture, globalization, hybridity, indifference, and radicalization. This work uses several negative concepts and terms to

critique the relationship between religion and culture in contemporary society, often highlighting the negative aspects or potential challenges associated with certain aspects of religion and culture. The most important of these are: fundamentalism, sectarianism, tribalism, intolerance, prejudice, and cultural imperialism. In some parts of the book, the author often examines dual concepts and, through this approach, attempts to highlight the complexities and contradictions inherent in the relationship between religion and culture. The most important of these dualities include: religion versus culture, tradition versus modernity, faith versus reason, globalization versus localism, and individualism versus collectivism. The main aspects open to critique in the author's discourse stem from his ideological positions, which are evident throughout the text. The most significant shortcomings that have been overlooked in the author's examination of the relationship between religion and culture, and which, in the researcher's opinion, have led to an incomplete answer to the question of the conflict or coexistence of religion and culture, are as follows: neglecting the impact of the structure of religious institutions on the formation of fundamentalism, the lack of a multi-causal approach in analyzing the factors contributing to the emergence of religious fundamentalism, insufficient attention to the impact of the phenomenon of "orientalization," ignoring the influence of Western representations of Islam, and an inadequate understanding of the interaction between religion and culture, especially regarding Islam. This article, using the method of critical discourse analysis, examined the book *"Holy Ignorance: When Religion and Culture Part Ways"* by Olivier Roy. The findings were presented at three levels: description, interpretation, and explanation. The most significant negative keyword used by the author, which clearly reflects the dominant discourse of this work, is the concept of "fundamentalism." Roy criticizes religious fundamentalism for its intolerance, rigidity, and potential for violence. From his perspective, Islam (like Catholicism) has become fundamentalist wherever it has separated from social structures, moral standards, and theological reasoning and has been reduced to mere rulings and beliefs, manifesting in groups such as al-Qaeda and ISIS. Therefore, it is necessary for cultural elements (such as parliament, equality, etc.) to enter the scene and reduce the rigidity of religious rulings. However, the author errs in identifying and explaining the relationship between religion and culture and its manifestations. He proposes the convergence of religion and culture on the condition that religion accepts the cultural elements of modernity, which, based on historical evidence—at least in the case of Islam—contradicts historical evidences and reality

Bibliography

- Aqa-Golzadeh, F. and K. Yasami, (2016), "A critical discourse analysis of the 'American English File' textbook using Van Dijk's model", *Studies in Culture and Communication*, vol. 17, no. 66, 206-185.
- Berger, P. L. (2017), *The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion*, Abolfazl. Morshedi (trans.), Tehran: Salsal Publications.
- Daei-Nejad, S. M. (2003), "Religion studies (secularism)", *Sabah*, 7-8.
- Doyle, D. M. (2012), "The Concept of Inculturation in Roman Catholicism: A Theological Consideration", *U. S. Catholic Historian, The Catholic University of America Press*, vol. 30, no. 1, 1-13.
- Eisazadeh, Abbas. and Sayyed Hossein Sharafodin (2017), "Analyzing the Role of Western Media in Contemporary Islamophobia", *Media and Culture, Humanities and Cultural Studies Research Institute*, vol. 8, no. 1, 225-231.
- Fairclough, N. (1999), *Critical Discourse Analysis*, Fatemeh Shayesteh Piran et al. (trans.), Tehran: Center for Media Studies and Research.
- Fairclough, N. (1989), *Language and Power*, London: Longman.
- Fazeli, M. (2005), "The Qur'an's encounter with the cultures of the time of revelation", *Qur'anic Studies*, 42-43.
- Freedman, L. P. (1996), "The Challenge of Fundamentalisms", *Reproductive Health Matters*, vol. 4, no. 8, 55-69.
- Hamidiyeh, B. (2007), "New spiritualities from three perspectives: Globalization, orientalizing, and secularization", *Book Critique*, 45, 17-56.
- Haqiqat, S. S. (2008), *Methodology of Political Science*, Qom: Mufeed University Press.
- Holyoake, G. J. (1871), *The Principles of Secularism*, London, UK: Book Store.
- Morris, R. M. (ed.) (2009), *Church and state in 21st century Britain: The Future of Church Establishment*, London, UK: Palgrave.
- Movahed, M. (2013), "A sociological approach to the process of secularization in the age of globalization", in: *Globalization and Religion: Essays by Iranian Researchers at the National Religious Studies Congress* (pp. [page numbers]), M. J. Sahebi (ed.), Qom: Bostane ketab.
- Muttahari, M. (1992), *The Legal System of Women in Islam*, Tehran: Sadra Publications.
- Narimani, A. and M. Parghou (2017), "Colonialism and its Hegemony: A Look at the Western Representation System", *Fundamental Western Studies, Humanities and Cultural Studies Research Institute*, vol. 8, no. 1, 109-132.
- Qutb, S. (1999), *Milestones*, Mahmood Mahmoudi (trans.), Tehran: Ehsan Publications.
- Razaghi, M. et al. (2020), "Religious Fundamentalism, Individuality, and Collective Identity: A Case Study of Two Student Organizations in Iran", *Critical Research on Religion*, vol. 8, no. 1, 3-24.
- Redemptoris Missio* (1990), "On the Permanent Validity of the Church's Missionary Mandate, Vatican: Libreria Editrice Vaticana", Available online: <http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_07121990_redemptoris-missio.html> (accessed on 2 December 2019).

159 Abstract

- Roy, O. (2019), *Holy Ignorance: When Religion and Culture Part Ways*, A. Naseri-Taheri and S. S. Tabatabaei (trans.), Tehran: Morvarid Publications.
- Salehi Najafabadi, A. and A. Rezaei (2009), "The foundations of Islamist movements: Theories and perspectives", *Quarterly Journal of Political Studies*, vol. 2, no. 5.
- Wilson, B. (1998), *Religion here and there: The article on the mystification of religion*, M. Mohammadi (trans.), Tehran: Ghatreh Publications.

دین و فرهنگ، تقابل یا هم‌زیستی؟

تحلیل گفتمان انتقادی کتاب

جهل مقدس: زمان دین بدون فرهنگ

فاطمه سادات حسینی*

حفیظ‌الله فولادی**، حسن روشن***

چکیده

هدف عمده مقاله حاضر تحلیل انتقادی کتاب *جهل مقدس: زمان دین بدون فرهنگ*، نوشته الیویه روی، است. به‌طور خاص، این پژوهش کوشید تقابل یا هم‌زیستی دین و فرهنگ را از خلال تحلیل‌های نویسنده کتاب استخراج کند و به بررسی تأثیر مواضع ایدئولوژیک نویسنده بر متن بپردازد. از این رو، با استفاده از روش تحلیل گفتمان انتقادی بر مبنای آرای فِرکلاف، محتوای این اثر طی سه مرحله توصیف، تبیین، و تفسیر مورد واکاوی و نقد قرار گرفت. یافته‌ها نشان داد گفتمان کانونی و مسلط این اثر ظهور بنیادگرایی دینی در جهان به‌عنوان خروجی گسسته‌شدن پیوندها میان نشانه‌های فرهنگی و نشانه‌های دینی است. این اثر در تشخیص و تبیین رابطه دین و فرهنگ و مصادیق آن به‌خطا رفته و پیش‌نهاد هم‌گرایی دین و فرهنگ را مطرح کرده که با شواهد و مستندات تاریخی از گذشته تاکنون، حداقل در مورد دین اسلام، در تناقض است. هم‌چنین، تفسیر نویسنده از بنیادگرایی اسلامی تصویری مبهم و نارسا و متضمن توجیهی نادرست از هویت سیاسی اسلام در دوران معاصر است.

کلیدواژه‌ها: اسلام‌گرایی، بنیادگرایی، سکولاریزاسیون، فرهنگ، دین، تحلیل گفتمان انتقادی.

* دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قم، ایران (نویسنده مسئول)،

elmvaakhlaq@yahoo.ir

** استادیار جامعه‌شناسی، عضو هیئت‌علمی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قم، ایران، HFOoladi@rihu.ac.ir

*** دکتری مدیریت دولتی، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قم، ایران، elmvaamal@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۱/۰۵، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۵/۱۴

۱. مقدمه

یکی از پی‌آمدهای مهم تجربه استعمار در کشورها به‌ویژه جوامع اسلامی گسترش ارزش‌های سکولار غربی و مدرنیته در جوامع اسلامی بود. در واکنش به چنین شرایطی، برخی اسلام‌گرایان به دنبال راه‌کار برآمدند و به سمت احیای مذهب، اصلاح‌طلبی، بنیادگرایی، و تعبیری این چنین رفتند. بنیادگرایی اسلامی نیز در همین جهت و با هدف احیای اصول و بنیادهای دینی مطابق عصر پیامبر و خلفای راشدین شکل گرفت و به تدریج به گفتمان سیاسی مسلط در اغلب کشورهای اسلامی در سه دهه پایانی قرن بیستم تبدیل شد (عباس‌زاده فتح‌آبادی ۱۳۸۸: ۱۱۱). بنابراین، بنیادگرایی اسلامی اسلام سیاسی را پاسخی به چالش‌های اقتصادی، اجتماعی، و سیاسی جوامع اسلامی و بازگشت به عصر طلایی شکوفایی تمدن اسلامی می‌داند. باین‌حال، در سال‌های اخیر، شاهد خروجی منفی از این پروژه در قالب شکل‌گیری گروه‌های افراطی خشونت‌طلب موسوم به اسلامی هستیم.

تحلیل این پروژه و عوامل و پی‌آمدهای آن موردعلاقه برخی محققان معاصر قرار گرفته است. یکی از این محققان الیویه روی (Olivier Roy) محقق فرانسوی است. وی یکی از تحلیل‌گران جهان اسلام سیاسی است که در گسست مدرن بین جوامع مذهبی و هویت‌های اجتماعی-فرهنگی، فضای مناسبی برای رشد بنیادگرایی می‌یابد. به‌زعم او، سکولاریزاسیون به‌جای رهایی جهان از دین نوعی جهل مقدس را به ریشه‌دواندن تشویق کرده است؛ نوعی ضدروشن‌فکری که نوید دست‌رسی فوری به مقدسات را می‌دهد و خود را در تقابل مستقیم با فرهنگ بت‌پرستی معاصر قرار می‌دهد.

روی ایده خود را در آثار متعددی عرضه کرده است که یکی از برجسته‌ترین آثار وی کتاب *جهل مقدس: زمان دین بدون فرهنگ* است. این کتاب به‌نوعی ترکیبی از تمام کارهای قبلی روی درمورد جامعه‌شناسی دین است و ایده‌ای قوی را فرمول‌بندی می‌کند که در سراسر آثار قبلی او شکل گرفته است. آن ایده به این صورت است: در جهان جهانی‌شده، دین به‌حدی رشد می‌کند که پیوند خود را با فرهنگ قطع کرده است و خروجی آن خشونت و ظهور گروه‌های خشونت‌گرا نظیر القاعده و داعش بوده است. ازسوی دیگر، خروجی جداشدن فرهنگ از دین نیز بازگشت به الحاد بوده است.

به‌زعم روی، مشکل اصلی به پروژه سکولاریزاسیون و جهانی‌شدن بازمی‌گردد. سکولاریزاسیون قرار بود مردم را از دین رها کند؛ باین‌حال، افراد به‌طور دسته‌جمعی به مذاهب بنیادگرایانه مانند انجیلی پروتستان، سلفی‌گری اسلامی، و یهودیت می‌گروند. این ادیان یا از

دین و فرهنگ، تقابل یا هم‌زیستی ... (فاطمه‌سادات حسینی و دیگران) ۱۶۳

طریق ارجاع‌های معمولی مانند فست‌فود حلال طرف‌داران را به فرهنگ خود متصل می‌کنند یا از طریق آیین‌های «تطهیر» از این ادیان «فرهنگ‌زدایی» می‌کنند. جهانی‌شدن نیز ادیان را مجبور به گسست از فرهنگ کرده است. به این صورت جهلی مقدس شکل می‌گیرد که اولاً موجب می‌شود دین به ایمان تقلیل یابد و در تعبد خلاصه شود و ثانیاً شاهد افزایش نوکیشی باشیم. این امر چالش‌های جدیدی را برای دولت و جامعه ایجاد می‌کند. وی به‌عنوان یک راه‌کار تعامل دین و فرهنگ را اجتناب‌ناپذیر می‌داند و از مفهوم «فرهنگ دینی» سخن به‌میان می‌آورد. باین‌حال، مشخص نیست دقیقاً چه شیوه‌ای برای برقراری تعامل بین فرهنگ و دین مدنظر دارد و خروجی این تعامل سرانجام چگونه به پویایی این دو کمک می‌کند. درحقیقت، این پژوهش به‌دنبال پاسخ این دو پرسش است: بار ایدئولوژیک متن موردبررسی چه سمت‌وسویی دارد و جهت‌گیری این متن چگونه است؟ در این نوشتار، گفتمان نویسنده با استفاده از روش تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف گام‌به‌گام موردبررسی قرار گرفت و درنهایت، با بیان کاستی‌ها و انتقادات عمده آن، برخی پیش‌نهادها در جهت افزودن غنای اثر ارائه شد.

۲. روش‌شناسی پژوهش

برای نقد و بررسی کتاب *جهل مقدس: زمان دین بدون فرهنگ* از روش تحلیل گفتمان انتقادی مبتنی بر آرای فرکلاف (Fairclough 1989) استفاده شد. تحلیل گفتمان انتقادی روشی است که در بستر اندیشه‌های پست‌مدرن بسط و گسترش یافت و دارای رویکردهای گوناگونی هم‌چون رویکرد ساختارگرایانه، کارکردگرایانه، معرفت‌شناسانه، تحلیل انتقادی گفتمان، رویکرد پساساختارگرایانه (دیرینه‌شناسی و تبارشناسی)، و تحلیل گفتمان لاکلاو و موف است (حقیقت ۱۳۸۷: ۴۷۹). این روش چهارچوبی برای مطالعه روابط بین زبان، قدرت، و ایدئولوژی را فراهم می‌کند که در آن، محقق با مطالعه اثرات ظاهری گفتار، ساختار تولید، و زمینه وقوع متن یا گفتار یعنی عوامل بیرون از متن (بافت موقعیتی، فرهنگی، اجتماعی، و غیره) به تحلیل متن روی می‌آورد. «درواقع، تحلیل گفتمان انتقادی تحلیل ایدئولوژی‌های موردنظر گویندگان یا نویسندگان است» (آقاگل‌زاده و یاسمی ۱۳۹۵: ۱۸۶).

الگوی تحلیل گفتمانی فرکلاف نشئت‌گرفته از تعامل میان قدرت و زبان است. وی گفتمان را شامل متن و معرفت‌های اجتماعی تولید و تفسیر متن می‌داند و بر این باور است که این معارف اجتماعی به سه سطح متفاوت سازمان اجتماعی مرتبط می‌شوند: شرایط اجتماعی یا محیط بالفصل اجتماعی که گفتمان در آن حادث شده است؛ سطح نهاد اجتماعی که گفتمان را

در یک گستره وسیع در بر می‌گیرد؛ و سطح جامعه به‌منزله یک کل. وی گفتمان را در سه سطح بررسی می‌کند: گفتمان به‌مثابه متن، گفتمان به‌مثابه اعمال گفتمانی و کنش متقابل میان تولید و تفسیر متن، و درنهایت گفتمان به‌مثابه زمینه متن، یعنی روابط کنش‌های گفتمانی و بسترهای اجتماعی، سیاسی، تاریخی، و فرهنگی (Fairclough 1989).

تحلیل گفتمان انتقادی از منظر فرکلاف شامل سه مرحله وابسته به هم است؛ یعنی ۱. توصیف متن (آشکارسازی گزاره‌ها و مواضع ایدئولوژیک متن)؛ ۲. تفسیر (نشان‌دادن تعامل بین متن و بافت)؛ ۳. تبیین (تأثیر دوسویه ساختارها بر گفتمان و گفتمان بر ساختارها) (فرکلاف ۱۳۷۹: ۱۷۱-۲۴۵).

۱.۲ مرحله اول: توصیف

توصیف مرحله‌ای است که با ویژگی‌های صوری متن مانند واژگان، دستور، و ساخت‌های متنی سروکار دارد (همان: ۱۷۲). به‌طور کلی، در این مرحله، تحلیل‌گر باید به جست‌وجوی ارزش‌های صوری پردازد تا جهان-نگرش و مواضع ایدئولوژیک مولدین متن یا گفتار را آشکار سازد. به‌عبارتی دیگر، وی باید به دنبال پاسخ این پرسش باشد که در جهان-نگرش مولدین متن، جهان طبیعی و اجتماعی چگونه بازنمایی شده است و نوع روابط میان اشیا چیست و هویت‌های اجتماعی و ارزش‌های مورد تأیید کدام است؟ (شناخت مواضع ایدئولوژیک متن)؟

۲.۲ مرحله دوم: تفسیر

محقق یا تحلیل‌گر در مرحله تفسیر به دنبال تحلیل بافت موقعیتی و بافت بینامتنی و پیش‌فرض‌هاست. محقق می‌کوشد جان‌مایه متن، چیستی ماجرای که در متن می‌گذرد، افراد یا کنش‌گران و فاعلان اجتماعی که در این ماجرا دخیل‌اند، و نوع روابط میان آن‌ها را کشف کند (همان: ۲۲۴).

۳.۲ مرحله سوم: تبیین

از منظر فرکلاف، هدف از مرحله تبیین توصیف گفتمان به‌عنوان بخشی از یک فرایند اجتماعی است. در این مرحله، گفتمان به‌عنوان کنشی اجتماعی توصیف می‌شود و مشخص می‌شود چگونه ساختارهای اجتماعی گفتمان را تعیین می‌بخشند. هم‌چنین، گفتمان چه تأثیرات

دین و فرهنگ، تقابل یا هم‌زیستی ... (فاطمه‌سادات حسینی و دیگران) ۱۶۵

بازتولیدی بر ساختارها می‌گذارد یا کدام‌یک از روابط قدرت تعیین‌کننده گفتمان‌هاست (همان: ۲۴۵-۲۴۶).

پژوهش حاضر کوشید با در نظر گرفتن این سه مرحله در کنار هم تحلیلی انتقادی از ایده‌ها و آرای نویسنده ارائه کند. انتقادات در قالب نقد محتوایی ارائه و سرانجام چند پیش‌نهاد برای افزودن غنای اثر بیان شده است.

۳. فعالیت علمی و پایگاه فکری نویسنده

اولیویه روی، محقق فرانسوی و متخصص اسلام و سیاست خاورمیانه، در ۱۱ آگوست ۱۹۴۹ در لاروشل فرانسه از خانواده‌ای پروتستان به دنیا آمد. این صبغه دینی خانوادگی تأثیر زیادی در جهت‌گیری وی نسبت به دین گذاشته است که در آثار او به خوبی مشهود است. وی در مؤسسه مطالعات سیاسی در پاریس تحصیل کرد و دکترای علوم سیاسی خود را از دانشکده مطالعات پیشرفته در علوم اجتماعی در فرانسه گرفت. وی هم‌اکنون استاد مؤسسه دانشگاه اروپایی در فلورانس ایتالیا است.

روی درباره اسلام و سیاست، به‌ویژه در مورد اسلام سیاسی، مطالب زیادی نوشته است که در ادامه، در بخش نقد، به تحلیل ایده اسلام سیاسی و برداشت نادرست او از این اصطلاح اشاره می‌شود. روی استدلال می‌کند که گسترش اسلام سیاسی منعکس‌کننده دگرگونی‌های وسیع‌تری در جهان اسلام از جمله بروز آشکال بنیادگرایی افراطی است و این بیان‌گر یک هویت اسلامی واحد نیست، بلکه تلفیقی از فرهنگ‌های مختلف است که در طول تاریخ نتوانسته‌اند هم‌زیستی مسالمت‌آمیز باهم داشته باشند.

روی سمت‌های آکادمیک در مؤسسات متعددی از جمله دانشکده مطالعات پیشرفته در علوم اجتماعی، دانشگاه کالیفرنیا، برکلی، و مرکز وودرو ویلسون در واشنگتن دی‌سی داشته است. او هم‌چنین به‌عنوان مشاور چندین سازمان بین‌المللی از جمله سازمان ملل و اتحادیه اروپا بوده است. نتیجه این کوشش‌ها در آثار متعدد او در زمینه دین دیده می‌شود که خالی از نقد نیستند. مهم‌ترین آثار او عبارت‌اند از: *اسلام جهانی شده؛ افغانستان، از جهان تا جنگ‌های داخلی؛ شکست اسلام سیاسی؛ افغانستان، ایران، الجزایر، و ...؛ آیا اروپا مسیحی است؟؛ جهادگرایی و مرگ؛ تجربه اسلام سیاسی؛ افغانستان، اسلام، و نوگرایی سیاسی؛ افغانستان از جهاد تا جنگ‌های داخلی؛ و جهل مقدس*. او مشاور علمی برنامه جهت‌گیری خاورمیانه در مرکز مطالعات پیشرفته رابرت شومان و سرپرست پروژه تحقیقاتی ReligioWest (با بودجه شورای تحقیقات اروپا) است.

از سال ۱۹۵۸ پژوهش‌گر ارشد در مرکز ملی تحقیقات علمی فرانسه مشغول فعالیت بوده و در سال‌های ۲۰۰۸-۲۰۰۹ نیز استاد دانشکده و استاد مدعو در دانشگاه برکلی بوده است (برگرفته از سایت دانشگاه اروپایی فلورانس ایتالیا، <<https://me.eui.eu/olivier-roy>>).

اگر تأثیر افکار و اندیشمندان پیشین را در نویسنده‌ای یا در شکل‌گیری اثری از جمله عوامل بیرونی آفرینش اثر به‌شمار آوریم، الویه روی تحت‌تأثیر اندیشمندانی نظیر پتر برگر، لوکمان، چارلز تیلور، رابرت بلا، پارسونز، و ... بوده است. آثار او گویای این تأثیرپذیری است، به‌طوری‌که شاید بتوان او را پتر برگر دوم نامید، چراکه در آثار خود همانند پتر برگر به این نکته اشاره می‌کند که سنت دینی غربی (مسیحیت) بذره‌ای سکولارشدن و مدرنیته را در درون خود پروراند. خروجی این امر خارج‌شدن بخش‌هایی از جامعه و فرهنگ از سلطه نهادها و نمادهای دینی بود. فرد کاتولیک در جهانی مملو از امور قدسی و ارتباط با این امور زندگی می‌کرد و میان شهود و غیب پیوستگی وسیعی بود. پروتستان‌تیسم اغلب این واسطه‌ها را حذف کرد و جهان را از الوهیت تهی ساخت. پروتستان‌تیسم رابطه انسان با امر قدسی را به مجرای بی‌نهایت باریک محدود کرد که خدا نام داشت که نه با دریافت بنیادگرایانه از انجیل، بلکه با یگانه‌عمل رستگاری‌بخش فیض الهی مشخص می‌شد (برگر ۱۳۹۶).

یکی دیگر از وجوه تأثیرپذیری او از پتر برگر پیش‌نهادی است که نهایتاً به خوانندگان خود ارائه می‌کند. وی پیروان ادیان را به بازگشت دوباره به فرهنگ و نشانه‌های فرهنگی و ادغام دین و فرهنگ فرامی‌خواند. ظهور عصر ارتباطات بستر مناسبی برای ادغام دوباره دین و فرهنگ فراهم می‌کند. با افزایش آگاهی‌های عمومی درباره سایر ادیان عالم و ایجاد رابطه تنگاتنگ میان پیروان ادیان با یک‌دیگر، تدین‌های چندرگه، یا به‌تعبیر رابرت وونتو دین چهل‌تکه (patchwork religion) رخ می‌نماید (برگر ۲۰۰۶).

سابقه کاری الویه روی نشان می‌دهد مدتی ریاست مأموریت OSCE برای تاجیکستان (۱۹۹۳-۱۹۹۴) و مشاور دفتر هماهنگ‌کننده سازمان ملل متحد برای افغانستان (۱۹۸۸) را برعهده داشته است. همین فرصت مناسبی برای او بود تا با برقراری تماس نزدیک با بافت و فضای سیاسی و حکومتی این کشورها، به تحلیل اسلام و مسائل سیاسی بپردازد و تحلیل خود از عوامل ظهور بنیادگرایی و سکولاریسم در اروپا و خاورمیانه را صورت‌بندی کند و در نتیجه به جدایی دین از فرهنگ در عصر کنونی حکم کند. درحقیقت، آنچه او را بر آن داشت جهت‌گیری تحقیقات خود را به سمت اسلام‌شناسی سوق دهد شرایط تاریخی اجتماعی قرن بیست‌ویکم، تأثیرپذیری قلمروهای اسلامی از مدرنیته، و نتیجه آن یعنی سکولاریزاسیون است

دین و فرهنگ، تقابل یا هم‌زیستی ... (فاطمه‌سادات حسینی و دیگران) ۱۶۷

که عامل عمده ایجاد انگیزه و چگونگی شکل‌گیری تدوین این کتاب در سال ۲۰۱۰ نیز محسوب می‌شود. از جمله آخرین آثار او می‌توان به در جست‌وجوی شرق گم‌شده در سال ۲۰۱۴ و *آیا/اروپا مسیحی است؟* در سال ۲۰۱۹ اشاره کرد که هر دو به زبان انگلیسی ترجمه شده‌اند. او در حال حاضر در زمینه «هنجارهای اسلامی در حوزه عمومی»، دین‌داری و ارتداد، و ادیان تطبیقی فعالیت می‌کند.

۴. خلاصه اثر

این کتاب در اصل به زبان فرانسوی نوشته شده و سپس به زبان‌های مختلف از جمله انگلیسی، فارسی، و عربی نیز ترجمه شده است. نسخه فارسی این اثر در ایران توسط انتشارات مروارید در سال ۱۳۹۸ با قلم عبدالله ناصری طاهری و سمیه‌سادات طباطبایی ترجمه شده است و حاوی ۳۵۷ صفحه است. چاپ اول ترجمه انگلیسی این اثر در سال ۲۰۱۰ از سوی انتشارات دانشگاه کلمبیا منتشر شد و در سال ۲۰۱۳ نیز نسخه انگلیسی دیگری از این اثر توسط رُز شوارتس از سوی انتشارات دانشگاه آکسفورد به چاپ رسید. ساختار و چینش مطالب در ترجمه فارسی این اثر دقیقاً طبق فهرست مطالب جدیدترین نسخه انگلیسی آن (نسخه سال ۲۰۱۳) تنظیم شده است، به‌طوری‌که شامل دو بخش و هر بخش شامل چند فصل است. فهرست مطالب در نسخه فارسی کتاب به سه بخش تقسیم شده که الگوبرداری از نسخه انگلیسی اثر است. بخش اول با عنوان «فرهنگ‌آمیزی دین» شامل چهار فصل است: مواجهه دین و فرهنگ؛ از تمدن تا تکثرگرایی فرهنگی؛ دین، نژاد، ملت؛ دین و فرهنگ، گسست. در بخش دوم، جهانی‌شدن و دین در قالب سه فصل مورد بحث قرار گرفته است: بازار آزاد یا سیطره به واسطه بازار آزاد؛ بازار دینی؛ و یک‌سان‌سازی سبک دینی. در بخش پایانی نیز نویسنده به جمع‌بندی مباحث قبلی و ارائه پیشنهادهای و پیش‌بینی‌هایی برای آینده جهانی‌شدن و مواجهه دین و فرهنگ در این مسیر می‌پردازد.

۵. بررسی و تحلیل اثر

۱.۵ تحلیل انتقادی در سطح توصیف

این سطح به بررسی ویژگی‌های صوری متن کتاب اختصاص دارد. از آنجایی که این پژوهش به دنبال بررسی مواضع ایدئولوژیک نویسنده و تأثیر آن بر اثر مذکور است، در این مرحله از تحلیل، واژگان و مفاهیم مرتبط با «تقابل و هم‌زیستی دین و فرهنگ» بررسی شدند.

۱.۱.۵ واژگان و مفاهیم کانونی و پربسامد

جاهلیت مقدس الیویه روی کاوشی تحریک‌آمیز درباره رابطه دین و فرهنگ در جامعه معاصر است. این کتاب به روش‌هایی می‌پردازد که از طریق آن این دو جنبه اساسی می‌توانند باهم تلاقی کنند، از هم جدا شوند، یا حتی مقابل یک‌دیگر قرار گیرند. مهم‌ترین واژگان و مفاهیم پربسامد مورد استفاده نویسنده عبارت‌اند از:

۱.۱.۱.۵ سکولاریزاسیون

روی فرایند سکولاریزاسیون را بررسی می‌کند که به موجب آن دین نفوذ خود را در زندگی عمومی و اجتماعی از دست می‌دهد. او استدلال می‌کند که این روند لزوماً کاهش ایمان نیست، بلکه تغییری در رابطه بین دین و فرهنگ است.

۲.۱.۱.۵ بنیادگرایی

این کتاب به بررسی مفهوم بنیادگرایی دینی می‌پردازد که مشخصه آن تبعیت شدید از باورها و اعمال سنتی است که اغلب در تقابل با ارزش‌های سکولار است. روی استدلال می‌کند که بنیادگرایی همیشه واکنشی به مدرنیته نیست، بلکه می‌تواند راهی برای اثبات هویت دینی در یک جامعه کثرت‌گرا باشد.

۳.۱.۱.۵ فرهنگ

روی فرهنگ را مجموعه‌ای پویا و دائماً در حال تغییر از ارزش‌ها، باورها، و عملکردهای مشترک می‌داند که هویت یک گروه یا جامعه را شکل می‌دهد. او استدلال می‌کند که فرهنگ می‌تواند سنت‌های دینی را هم تقویت کند و هم به چالش بکشد.

۴.۱.۱.۵ جهانی‌شدن

روی بارها در این کتاب به تأثیر جهانی‌شدن بر رابطه دین و فرهنگ پرداخته است. وی استدلال می‌کند که جهانی‌شدن به افزایش تماس بین فرهنگ‌ها و مذاهب مختلف منجر شده است که می‌تواند هم تفاهم و هم درگیری را تقویت کند.

۵.۱.۱.۵ دورگه‌بودن

روی مفهوم دورگه‌بودن (duality) یا «آمیختگی» را بررسی می‌کند که به ترکیب تأثیرات مختلف فرهنگی و مذهبی اشاره دارد. او استدلال می‌کند که دورگه‌بودن ویژگی مشترک جوامع معاصر است و می‌تواند به پی‌آمدهای مثبت و منفی منجر شود.

۶.۱.۱.۵ بی‌تفاوتی

این کتاب به بررسی پدیده بی‌تفاوتی مذهبی می‌پردازد که به موجب آن افراد به‌طور فزاینده‌ای از نهادها و اعمال مذهبی جدا می‌شوند. روی استدلال می‌کند که بی‌تفاوتی می‌تواند هم نتیجه سکولاریزاسیون و هم افول اقتدار مذهبی سستی باشد.

۷.۱.۱.۵ رادیکال‌سازی

روی موضوع رادیکال‌سازی مذهبی را مورد بحث قرار می‌دهد که شامل پذیرش ایدئولوژی‌های افراطی یا خشونت‌آمیز به نام دین است. او استدلال می‌کند که رادیکال‌سازی اغلب پاسخی به تهدیدهایی است که متوجه هویت مذهبی یا موقعیت اجتماعی می‌شوند.

۲.۱.۵ واژگان و مفاهیم سلبی

جاهلیت مقدس‌الویه روی از چندین مفهوم و واژه سلبی برای نقد رابطه دین و فرهنگ در جامعه معاصر استفاده می‌کند. این مفاهیم اغلب جنبه‌های منفی یا چالش‌های بالقوه مرتبط با جنبه‌های خاصی از دین و فرهنگ را برجسته می‌کنند. در این‌جا، برخی از مفاهیم سلبی استفاده‌شده در کتاب آورده شده است:

۱.۲.۱.۵ بنیادگرایی

روی از بنیادگرایی مذهبی به دلیل عدم تحمل، سخت‌گیری، و پتانسیل خشونت انتقاد می‌کند و از منظر او دین اسلام مانند مذهب کاتولیک هر جا که از ساختارهای اجتماعی، معیارهای اخلاقی، و استدلال‌های الهیاتی جدا و در احکام و عقیده خلاصه شده، بنیادگرا گشته و در قالب گروه‌هایی مانند القاعده و داعش ظهور کرده است. به‌زعم وی، جهانی‌شدن باعث شد دین‌داران گارد بگیرند و به‌هرنحو ممکن از مرزهای احکام دینی دفاع کنند تا مبدا سکولاریسم و جهانی‌شدن حریم دین را آلوده کرده، جای دین را بگیرند. نتیجه این اتفاق (بی‌اعتنایی دین به

۱۷۰ پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، سال ۲۴، شماره ۲، تابستان ۱۴۰۳

فرهنگ و ساختارهای اجتماعی) سبب شد نوکیشی و به‌خصوص جهل مقدس (دین منهای فرهنگ) مجال بروز پیدا کند (روی ۱۳۹۸: ۳۱).

۲.۲.۱.۵ فرقه‌گرایی

او هم‌چنین درمورد خطرهای فرقه‌گرایی صحبت می‌کند که اعتقاد به برتری گروه مذهبی خود بر دیگران دارد.

۳.۲.۱.۵ قبیله‌گرایی

روی مفهوم قبیله‌گرایی را بررسی می‌کند که به تمایل افراد برای هم‌ذات‌پنداری قوی با گروه یا جامعه خود و مشاهده افراد خارجی با سوءظن یا خصومت اشاره دارد.

۴.۲.۱.۵ عدم تحمل

روی موضوع عدم تحمل مذهبی را برجسته می‌کند که می‌تواند به تبعیض، آزار و اذیت، و خشونت منجر شود.

۵.۲.۱.۵ تعصب

روی خطرهای تعصب مذهبی را موردبحث قرار می‌دهد که با ارادت افراطی به یک اعتقاد خاص مشخص می‌شود. این تعصب افراطی نهایتاً در قالب خشونت بروز پیدا می‌کند.

۶.۲.۱.۵ امپریالیسم فرهنگی

مفهوم امپریالیسم فرهنگی از منظر نویسنده به تحمیل یک فرهنگ بر فرهنگ دیگر اشاره دارد. روی استدلال می‌کند که امپریالیسم فرهنگی می‌تواند به فرسایش تنوع فرهنگی و سرکوب فرهنگ‌های اقلیت منجر شود.

۳.۱.۵ واژگان و مفاهیم دوقطبی

نویسنده در برخی قسمت‌های کتاب اغلب مفاهیم دوگانه‌ای را بررسی کرده و از این طریق کوشیده است پیچیدگی‌ها و تضادهای نهفته در رابطه بین دین و فرهنگ را برجسته کند. این

دین و فرهنگ، تقابل یا هم‌زیستی ... (فاطمه‌سادات حسینی و دیگران) ۱۷۱

مفاهیم دوگانه اغلب منعکس‌کننده تنش بین سنت و مدرنیته، ایمان و عقل، و هویت فردی و جمعی است. مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از:

۱.۳.۱.۵ دین در مقابل فرهنگ

روی استدلال می‌کند که دین و فرهنگ مفاهیمی به هم پیوسته اما متمایز هستند. درحالی‌که دین چهارچوبی برای باورها و اعمال فراهم می‌کند، فرهنگ نحوه بیان و تفسیر آن باورها را شکل می‌دهد. فروپاشی بسترهای فرهنگی سنتی می‌تواند به افراط‌گرایی مذهبی منجر شود.

۲.۳.۱.۵ سنت در مقابل مدرنیته

این کتاب تنش بین اعمال مذهبی سنتی و ارزش‌های مدرن را بررسی می‌کند. بنیادگرایان اغلب مدرنیته را به نفع بازگشت به شیوه‌های سنتی رد می‌کنند، درحالی‌که دیگران مدرنیته را می‌پذیرند و آموزه‌های دینی را برای تطابق با زندگی معاصر بازتفسیر می‌کنند. روی استدلال می‌کند که افول نهادهای مذهبی و فرهنگی سنتی خلئی ایجاد کرده است که توسط ایدئولوژی‌های افراطی پر شده است. بنیادگرایان اغلب به دنبال بازگشت به شکل «خالص» دین هستند و ارزش‌ها و نهادهای مدرن را رد می‌کنند. باین حال، او همچنین می‌داند که مدرنیته می‌تواند برای اعمال مذهبی سنتی چالش‌هایی ایجاد کند که به احساس ازدست‌دادن فرهنگ خودی و ظهور بیگانگی منجر شود.

۳.۳.۱.۵ ایمان در برابر عقل

از منظر روی، فرسایش امر مقدس در جوامع مدرن می‌تواند به جست‌وجوی معنا منجر شود که ممکن است در بنیادگرایی دینی یافت شود. بنیادگرایان معمولاً عقل را به نفع تفسیر تحت‌اللفظی متون دینی رد می‌کنند که به عقاید و اعمال افراطی منجر می‌شود. باین حال، روی هم‌چنین معتقد است که ایمان می‌تواند منبع راحتی و معنابخشی باشد، حتی در مواجهه با چالش‌های مدرن.

۴.۳.۱.۵ جهان‌گرایی در مقابل محلی‌گرایی

روی تنش بین ادعاهای مذهبی جهانی و ابرازهای فرهنگی خاص را مورد بحث قرار می‌دهد. برخی از ادیان بر پیام جهانی خود تأکید می‌کنند، درحالی‌که برخی دیگر بر میراث فرهنگی منحصربه‌فرد خود تأکید می‌کنند. این تنش می‌تواند به درگیری و سوء تفاهم منجر شود.

۵.۳.۱.۵ فردگرایی درمقابل جامعه‌گرایی

این کتاب تنش بین باورهای مذهبی فردی و شیوه‌های جمعی را بررسی می‌کند. درحالی‌که فردگرایی می‌تواند به آزادی مذهبی منجر شود، می‌تواند به پراکندگی جوامع مذهبی نیز کمک کند. ازسوی دیگر، کمونیتاریسم می‌تواند احساس تعلق ایجاد کند، اما ممکن است ابراز فردی را نیز خفه کند.

۶.۳.۱.۵ مقدس درمقابل سکولار

روی تمایز بین امر مقدس و سکولار را بررسی می‌کند. فرسایش امر مقدس در جوامع مدرن می‌تواند به جست‌وجوی معنا منجر شود که ممکن است در بنیادگرایی دینی یافت شود.

۷.۳.۱.۵ هویت فردی و جمعی

روی استدلال می‌کند که افول نهادهای مذهبی و فرهنگی سستی می‌تواند به تأکید بیش‌تر بر باورهای مذهبی فردی منجر شود و به‌طور بالقوه، به تکه‌تکه‌شدن جوامع مذهبی کمک کند. باین‌حال، او هم‌چنین به اهمیت هویت جمعی در ایجاد احساس تعلق و هدف پی می‌برد. چالش یافتن راه‌هایی برای تعادل بین نیازهای فردی و جمعی بدون توسل به ایدئولوژی‌های افراطی است.

۲.۵ تحلیل انتقادی در سطح تفسیر و تبیین

در این مرحله، بعد از بررسی مفاهیم و ارزش‌های صوری متن به تفسیر و تبیین گفتمان نویسنده در کتاب می‌پردازیم. عمده‌ وجوه قابل‌نقد در گفتمان نویسنده به مواضع ایدئولوژیک وی بازمی‌گردد که در سراسر متن آشکار هستند. مهم‌ترین کاستی‌ها و مواردی که در بررسی ارتباط دین و فرهنگ از دید نویسنده مغفول مانده و به‌زعم محقق موجب ناتمام‌ماندن پاسخ‌نهایی پرسش تقابل یا هم‌زیستی دین و فرهنگ شده عبارت‌اند از:

۱.۲.۵ غفلت از تأثیر ساختار نهاد دین بر شکل‌گیری بنیادگرایی

یکی از وجوه نقد این کتاب نادیده‌گرفتن تأثیر ساختار نهاد دین بر شکل‌گیری بنیادگرایی است. روی معتقد است بنیادگرایی محصول به‌حاشیه‌رانده‌شدن فرهنگی دین است. او استدلال می‌کند

دین و فرهنگ، تقابل یا هم‌زیستی ... (فاطمه‌سادات حسینی و دیگران) ۱۷۳

که وقتی باورهای دینی دیگر در بافت فرهنگی یک جامعه مرکزی نباشند، افراد ممکن است به‌دنبال تأیید مجدد ایمان خود از طریق تفسیرها و اعمال رادیکال باشند. درحالی‌که این دیدگاه بینش‌های ارزش‌مندی را ارائه می‌کند، نقش مهمی را که ساختار نهادهای دینی در تقویت یا ممانعت از جنبش‌های بنیادگرا ایفا می‌کنند نادیده می‌گیرد. این ساختارها می‌توانند از چند جهت بر توسعه بنیادگرایی تأثیر به‌سزایی داشته باشند:

نهادهای دینی اغلب تفسیرهای رسمی از متون و سنت‌های مقدس دارند. از این تفاسیر می‌توان برای مشروعیت‌بخشیدن یا مشروعیت‌زدایی از برخی باورها و اعمال استفاده کرد. اگر تفسیر رسمی بیش از حد لیبرال یا سازش‌کارانه تلقی شود، برخی افراد ممکن است به‌دنبال ایجاد تفسیرهای جای‌گزین و محافظه‌کارانه‌تر باشند.

نهادهای دینی نقش حیاتی در اجتماعی‌شدن افراد و انتقال معارف دینی دارند. نحوه وقوع این جامعه‌پذیری می‌تواند تأثیر عمیقی بر رشد هویت دینی و شکل‌گیری باورهای بنیادگرا داشته باشد. برای مثال، اگر آموزش دینی بیش از حد سفت و سخت یا جزمی باشد، ممکن است به شکل‌گیری یک جهان‌بینی محدود و غیرقابل تحمل کمک کند.

ساختار نهاد دین در جوامع اسلامی یکی از عوامل مؤثر بر شکل‌گیری گروه‌ها و شبکه‌های بنیادگراست. باوجوداین، در این زمینه، بین گروه‌های شیعه و سنی تفاوت وجود دارد. در میان شیعیان، گروه‌های بنیادگرا مانند جنبش حوثی‌ها در یمن، که رسماً انصارالله (حامیان خدا) نامیده می‌شوند، تمایل به متمرکزبودن و مطابقت با سلسله‌مراتب نهاد رسمی شیعه دارند، درحالی‌که در جهان سنی، بسیاری از گروه‌ها مانند القاعده و داعش به‌عنوان یک نیروی گریز از مرکز عمل می‌کنند و جریان اصلی نهاد روحانیت سنی را رد می‌کنند (Razaghi et al. 2020). این امر باعث می‌شود مبارزات و اقدامات بنیادگرایان سنی چهره‌خشنی به خود بگیرد که اساساً در چهارچوب اقدامات دموکراتیک و سیاسی نمی‌گنجد.

۲.۲.۵ فقدان نگاه چندعاملی در تحلیل عوامل شکل‌گیری بنیادگرایی دینی

مسئله دیگر آن است که روی عوامل جدایی دین از فرهنگ و بروز گروه‌های بنیادگرا در زمانه کنونی را به پروژه سکولاریزاسیون و جهانی‌شدن نسبت می‌دهد و از نقش سایر عوامل مهم‌تر غفلت کرده است. تحلیل روی اساساً بر افول نهادهای مذهبی سنتی و متعاقب آن ظهور تفاسیر فردگرایانه و بنیادگرا متمرکز است. این دیدگاه، اگرچه ارزش‌مند است، اغلب، به‌دلیل ساده‌سازی بیش از حد، تأثیر متقابل پیچیده عواملی را، که به ظهور و رشد بنیادگرایی دینی

کمک می‌کنند، نادیده می‌گیرد. برای مثال، روی معتقد است ادیان با فاصله‌گرفتن خود از ساختارهای اجتماعی، معیارهای اخلاقی، و استدلال‌های الهیاتی و خلاصه‌شدن در احکام و عقیده به سمت بنیادگرایی رفته‌اند و خروجی آن خشونت در قالب گروه‌هایی مانند القاعده و داعش بوده است. بنابراین، لازم است عناصر فرهنگی (نظیر پارلمان، برابری، و ...) وارد میدان شوند و از سرسختی احکام دینی بکاهند. اگر این اتفاق نیفتد، با جهل مقدس مواجه می‌شویم؛ یعنی دین منهای فرهنگ. از آن سو، اگر دین نیز به کمک فرهنگ نیاید، با الحاد مواجه می‌شویم.

تحلیل روی اغلب تأثیر قابل توجه عوامل اجتماعی - سیاسی بر بنیادگرایی مذهبی را نادیده می‌گیرد. برای مثال، بی‌ثباتی سیاسی، محرومیت اقتصادی، و بی‌عدالتی اجتماعی می‌تواند زمینه مساعدی را برای رشد ایدئولوژی‌های افراطی ایجاد کند. در مناطقی که درگیری یا سرکوب را تجربه می‌کنند، بنیادگرایی مذهبی ممکن است حس هویت، اجتماع، و مقاومت را شکل دهد. همچنین، گسترش ایده‌ها، فناوری‌ها، و شبکه‌ها می‌تواند شکل‌گیری جنبش‌های افراطی فراملی را تسهیل کند و دسترسی آن‌ها به منابع و پشتیبانی را فراهم کند.

سی رایت میلز در تحلیلی شکست دو جریان نوسازی و ملی‌گرایی را موجب رشد پدیده بنیادگرایی دانسته است. همچنین، پدیده بازگشت به دین در دنیای معاصر معلول نوسازی ناقص، سرخوردگی از ملی‌گرایی سکولار، سرکوب سیاسی، اعتراضات گسترده اجتماعی اقتصادی، و افول اخلاقیات و ارزش‌های سنتی است (صالحی نجف‌آبادی و رضایی ۱۳۸۸).

۳.۲.۵ توجه ناکافی به تأثیر پدیده «شرقی‌شدن»

سنت‌های فلسفی شرقی مانند آیین کنفوسیوس، تائوئیسم، و بودیسم تأثیر عمیقی بر جوامع شرق آسیا داشته است. با این حال، تحلیل روی ممکن است به طور کامل شیوه‌هایی را که این سنت‌ها با افکار و اعمال اسلامی تلاقی کرده‌اند، به‌ویژه در مناطقی با جمعیت قابل توجه مسلمان و غیرمسلمان، در نظر نگیرد.

از اواخر دهه ۱۹۶۰ و اوایل دهه ۱۹۷۰، نفوذ تصوف شرقی و رشد شور تبلیغی از سوی ادیان شرقی در غرب موجب بروز ادیان نوپدید عرفانی و معنوی در سرتاسر جهان شد. این پدیده، که از آن تحت عنوان «شرقی‌شدن» یا «شرق‌شدگی غرب» یاد می‌شود، انسان مدرن را مجذوب و شیفته خود ساخت، به طوری که به سمت کیش‌های نو روی آورد.

این کیش‌های نوپدید، که از یک سو دارای جنبه‌های رمزآلودگی و اسرارگونگی و از سوی دیگر مدعی تسکین آلام انسان مدرن بودند، به تدریج جای‌گزین عقاید استاندارد ادیان

دین و فرهنگ، تقابل یا هم‌زیستی ... (فاطمه‌سادات حسینی و دیگران) ۱۷۵

توحیدی نظیر مسیحیت شدند و عقایدی نو نظیر اعتقاد به نوعی روح یا نیروی حیات را جای‌گزین اعتقاد به خدای شخصی کردند. براینکه این تحولات ظهور نوعی عرفان شخصی بود که نوعی اتحاد با خدا را هدف خود قرار داده است. این دین عرفانی تعقلات سکولار را بی‌اهمیت تلقی می‌کند و در ترفیع جایگاه دین نسبت به اخلاق، دچار اباحی‌گری و اختیارگرایی می‌شود (حمیدیه ۱۳۸۶: ۳۵-۳۷).

۴.۲.۵ غفلت از تأثیر بازنمایی‌های غرب از اسلام

تحلیل روی درعین‌حالی که روشن‌گر است ممکن است ناخواسته کلیشه‌های خاصی را درباره فرهنگ‌های اسلامی تداوم بخشد. برای مثال، وی با تمرکز بر ظهور بنیادگرایی به‌عنوان یک پدیده عمده درونی ممکن است روش‌هایی را که در آن برداشت‌ها و بازنمایی‌های غربی از اسلام بر توسعه و رشد ایدئولوژی‌های افراطی تأثیر گذاشته است نادیده بگیرد. هم‌چنین، روی با غفلت از پرداختن به تأثیر پایدار استعمار بر جوامع اسلامی ممکن است عوامل مهم استعماری را، که در ظهور بنیادگرایی دینی نقش داشته‌اند، نادیده گرفته باشد. تفکر استعمار سال‌هاست با ایجاد تقابل‌ها و تمایزات دوشقی بین خود و دیگری، با تعریف خود و دیگری، و کسب هویت از این راه، خود را در موضعی والا قرار داده است. استعمارگران خود را به‌مثابه تجسم «خود شایسته و مطبوع» در نظر می‌گیرند؛ درحالی‌که مستعمره را به‌عنوان «وحشی» به حساب می‌آورند (نریمانی و پرغو ۱۳۹۶: ۱۱۲-۱۱۴).

در این میان، نمی‌توان نقش رسانه‌های غربی را در شکل‌گیری بازنمایی منفی و خشن از اسلام و اسلام‌هراسی نادیده گرفت. رسانه‌های غربی به‌شیوه‌ای اسلام را معرفی کرده‌اند که مخاطب غربی با شنیدن نام یک مسلمان به‌صورت ناخودآگاه وی را در قالب مجموعه‌ای از اوصاف کلیشه‌ای و برساخته هم‌چون «عقب‌مانده، بدوی و بیابانی، شهوت‌پرست و زن‌باره، خشونت‌طلب» در ذهن خود تجسم می‌کند (عیسی‌زاده و شرف‌الدین ۱۳۹۶: ۲۴۰). بدیهی است محققانی که در این فضا رشد می‌کنند نیز نمی‌توانند از آثار منفی این شکل از بازنمایی در امان بمانند.

۵.۲.۵ برداشتی نارسا از تعامل دین با فرهنگ

یکی از ایده‌های اصلی روی در این کتاب اصرار وی بر ضرورت تعامل دین و فرهنگ و دلایلی است که برای این تعامل ارائه کرده است. وی خروجی دین منهای فرهنگ را خشونت

تلقی کرده و فرهنگ منهای دین را منجر به الحاد می‌داند. بر این اساس، الزاماً این دو باید باهم تعامل داشته باشند. اگرچه تعامل فرهنگ و دین امری ضروری است، ادله و نتیجه‌گیری وی نادرست است.

به نظر می‌رسد در سراسر این کتاب نویسنده عمدتاً به جنبه‌های منفی دین و آثار منفی آن بر فرهنگ‌زدایی و ایجاد فاصله با فرهنگ بسنده کرده است و حتی در مواردی که تأثیر مثبت دین بر فرهنگ را بیان کرده است و برای مثال، از کارکرد فرهنگ‌سازی دین در قالب نهادینه‌کردن زبان و تکامل‌بخشیدن به میراث نوشتاری سخن گفته است کمک‌ها و مزایای بی‌شمار دیگری را که دین می‌تواند برای جوامع به‌ارمغان بیاورد نادیده می‌گیرد؛ برای مثال، نقش مهم اجتماعی، فرهنگی، و اخلاقی که باورها و اعمال مذهبی در زندگی مردم ایفا می‌کنند.

براساس شواهد تاریخی، همواره دین با فرهنگ پیوند و ملازمه‌ای دیرینه داشته‌اند و تاریخ ظهور دین از اولین پیامبر تا زمان پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله گویای آن است که احکام دینی همواره به‌صورت تدریجی و در تناسب با تکامل بشر و شرایط اجتماعی و فرهنگی جامعه وقت نازل می‌شدند. این نشان می‌دهد شریعت به شرایط فرهنگی اجتماعی جامعه زمان نزول واقف بوده و در بسیاری موارد با تساهل و آسان‌گیری برخورد کرده است. برای مثال، شریعت اسلام برخی سنت‌های عصر جاهلی را رد نکرد. هم‌چنین، اجتهاد در اسلام به‌دلیل متغیربودن اوضاع زمانه و شرایط اجتماعی فرهنگی و پیدایش مسائل جدید مطرح شده است. به‌تعبیر شهید مطهری، «چون اوضاع زمان متغیر است و پیوسته مسائل جدید پیش می‌آید ضرورت دارد در همه اعصار افراد خبره و آگاه به مسائل اسلامی باشند تا پاسخ‌گوی احتیاجات مسلمین باشند» (مطهری ۱۳۷۱: ۱۳۶). اسلام بسیاری از قالب‌های فرهنگی شبه‌جزیره را حفظ کرد، اما مفاهیم و محتویات آن‌ها را گاه حفظ، گاه دگرگون، و گاه تصعید بخشید. دین اسلام قالب اصلی بسیاری از آداب و سنت‌های جاهلی را تأیید کرد، اما تعدیل‌ها و تغییراتی در این سنن ایجاد کرد و پیرایه‌ها و شائبه‌های شرک‌آلود آن‌ها را زدود. در مواردی نیز سنت‌های مخالف با فطرت و مبادی اسلام را رد کرد و نظام ارزشی و آداب و سننی کاملاً جدید معرفی و پایه‌گذاری کرد (فاضلی ۱۳۸۴).

در متن به‌صورت خام و ناپخته ادعا شده است که اسلام سنت‌های جاهلی را ظاهراً بعضاً پذیرفته و تأیید کرده است. این برداشت درستی نیست، زیرا شواهد بیرونی نشان می‌دهد بخش زیادی از عمر پربرکت انبیا به‌خصوص نبی اکرم (صلی الله علیه و آله) به مبارزه با آداب زشت جاهلی مثل زنده‌به‌گورکردن اختصاص داشت. درست است که به‌صورت تدریجی، اصلاحاتی

در عادات و رسوم جاهلی انجام شد، ولی معیار حق و باطل در آداب و رسوم و سنت‌ها هم اعمال می‌شد. هم‌چنین، نویسنده در کتاب خود ارجاع و اشاره‌ای به آثار متفکران و متکلمان مسلمان و بهره‌گیری از آرای آن‌ها نداشته است. توجه به سنت‌های فکری غنی در جوامع مذهبی، که از دید نویسنده مخفی مانده است، می‌تواند درک دقیق‌تری از نقش دین در جامعه ارائه دهد.

۶.۲.۵ خلط سکولاریسم و سکولاریزاسیون

یکی دیگر از انتقادات به اثر الیویه روی برداشت او از فرایند سکولاریزاسیون است که با مفهوم سکولاریسم به‌عنوان یک مکتب خلط شده است. نویسنده معتقد است سکولاریزاسیون به‌معنی جدایی دین از محیط فرهنگی و شکل‌گیری فضایی بی‌قلمرو است که متأثر از سیاست نیست. به‌عقیده‌ی وی، ثمره سکولاریسم احیای دین در شکل خشن و جنگ‌طلبانه آن است. بنابراین، از منظر وی، پیدایش جنبش‌های بنیادگرا مانند سلفی‌ها در اسلام نتیجه سکولاریزاسیون و جهانی‌شدن است.

با این حال، وی در جاهای دیگر کتاب همین فرایند را مترادف با سکولاریسم در نظر گرفته است و حتی مترجم نیز در ترجمه سکولاریسم دچار خطا شده و آن را به‌معنی سکولاریزاسیون آورده است. حال آن‌که این دو واژه متفاوت‌اند. هرچند سکولاریسم می‌تواند در روند عرفی‌شدن یا سکولاریزاسیون تأثیر بگذارد، ولی به‌هرحال، مفهومی غیر از سکولاریزاسیون است. سکولاریسم واژه‌ای انگلیسی است که از ریشه لاتین *seculum* به‌معنای این جهان گرفته شده است. این اصطلاح توسط جورج هولیوک در اواسط قرن نوزدهم به‌عنوان راهی برای نشان‌دادن یک چهارچوب اخلاقی مستقل از دین و درعین حال اجتناب از معانی منفی مرتبط با اصطلاح «بی‌خدایی»، که مدت‌ها تصور می‌شد تهدیدی برای نظم اجتماعی جامعه محسوب می‌شود، درک شد. بنابراین، از نظر هولیوک «سکولاریسم به‌عنوان «مطالعه ارتقای رفاه انسان از طریق ابزارهای مادی» تعریف شد. اندازه‌گیری رفاه انسان با قاعده منفعت‌طلبانه و تبدیل خدمت به دیگران از وظایف زندگی ... مجموعه‌ای از اصول برای راه‌نمایی کسانی که الهیات را نامعین یا ناکافی می‌دانند یا آن را غیرقابل اعتماد می‌دانند» (Holyoake 1871).

سکولاریزاسیون فرایند عرفی‌شدن و عقلانی‌شدن نهادهای دینی و انفکاک دین از دنیا و به‌حاشیه‌راندن دین از عرصه اجتماع است. این فرایند سرانجام به فردگرایی ختم می‌شود. از همین جا تفاوت این دو مشخص می‌شود. سکولاریسم نوعی ایدئولوژی است، حال آن‌که

سکولاریزاسیون نوعی فرایند است که به تقدس‌زدایی و عرفی‌شدن مظاهر اجتماعی و تفکیک نهادهای دینی از غیردینی اشاره دارد (ویلسون ۱۳۷۷: ۲۱).

روی با استفاده از «سکولاریسم» و «سکولاریزاسیون» به‌جای یک‌دیگر رابطه پیچیده بین دین و مدرنیته را در جوامع اسلامی بیش از حد ساده کرده است. سکولاریزاسیون می‌تواند به اشکال و درجات مختلفی رخ دهد و ممکن است همیشه با ایجاد یک دولت سکولار هم‌راه نباشد. هم‌چنین، به‌نظر می‌رسد نویسنده نقش سکولاریزاسیون در جوامع دینی را بزرگ‌نمایی کرده است. روی تأکید بیش از حدی بر سکولاریزاسیون به‌عنوان راه‌حل درگیری‌ها و تنش‌های مذهبی دارد. این تحلیل، که بیش از حد ساده‌سازی شده است، نمی‌تواند پیچیدگی‌ها و ظرایف اعتقادات مذهبی و تأثیری را که بر جوامع می‌گذارد به‌اندازه کافی در نظر بگیرد. هم‌چنین، اگر طبق تعریفی کارکردی از دین، دین را مجموعه‌ای از باورها، ایده‌ها و فعالیت‌هایی بدانیم که کارکردهای اجتماعی دارد، بر این اساس، دشوار است که از سکولاریزاسیون و عرفی‌شدن جامعه دینی سخن گفت (داعی‌نژاد ۱۳۸۲).

۶. پیش‌نهادهای

درجهت تقویت بهتر این اثر، هم به‌لحاظ محتوایی و هم از نظر ترجمه فارسی آن، برخی پیش‌نهادهای ارائه می‌شود.

۱. در تایپ متن فارسی اشتباه به‌چشم نمی‌خورد، ولی از آن‌جاکه زبان متن پیچیده و مشکل است، ویرایش ادبی و رسم‌الخطی و نشانه‌گذاری می‌تواند به فهم کتاب کمک کند که این کتاب تاحد امکان به این مسئله توجه داشته است؛ باین‌حال، در برخی جملات، شاهد به‌کارگیری افراطی یا نابه‌جای نشانه‌های ویرایشی نظیر ویرگول هستیم. هم‌چنین ترکیب «اگرچه ... اما» به‌لحاظ دستور زبان فارسی نادرست است. برای مثال، این جمله: «اگرچه بسیاری از آمریکایی‌ها ادعا می‌کنند، مسیحی هستند، اما این ادعا فقط درباره تعداد اندکی از آن‌ها صادق است» (ص ۳۰۸) که بهتر بود به این صورت ویرایش می‌شد: «اگرچه بسیاری از آمریکایی‌ها ادعای مسیحی بودن دارند، این ادعا فقط درباره تعداد اندکی از آن‌ها صادق است». در برخی جملات نیز فاعل و فعل جمله مطابقت دستوری ندارند. برای مثال، این جمله «جنگ‌های صلیبی نمی‌خواهد مسلمانان را مسیحی کند بلکه در پی ریشه‌کنی ملحدان از سرزمین مسیح است». بنابراین، پیش‌نهاد می‌شود مترجمان محترم دقت بیشتری نسبت به نکات دستوری در انتقال متن از زبان مبدأ به مقصد داشته باشند تا متن روان‌تر و فهم آن برای مخاطب آسان‌تر شود.

۲. برای معادل‌گزینی واژگان در ترجمه کتاب دقت بسیاری شده است، ولی هنوز هم نکات قابل‌ذکر جزئی و بعضاً کلی وجود دارد. برای نمونه، واژه سکولاریسم در صفحه ۲۵ به اشتباه به سکولاریزاسیون ترجمه شده است. از آنجایی که این کتاب برگردان نسخه فرانسوی به زبان انگلیسی است، برخی واژه‌ها در نسخه انگلیسی به درستی ترجمه نشده است و لذا، این مشکل در ترجمه فارسی نیز به چشم می‌خورد. برای مثال، نویسنده در صفحه ۲۵ واژه media-friendly را صرفاً به «رسانه‌ای» ترجمه کرده است و از نشان‌دادن بار معنایی واژه friendly صرف‌نظر کرده است.

۳. توجه دقیق‌تر به مفهوم «هم‌سان‌سازی دینی» یکی دیگر از پیش‌نهادهای کلیدی برای اصلاح کاستی‌های اثر است. برای مثال، نویسنده در صفحه ۳۵۲ ذیل بحث یک‌سان‌سازی سبک دینی به جای بیان تأثیرات مثبت هم‌سان‌سازی دینی صرفاً به بعد منفی آن یعنی بروز تنش و خشونت میان فرقه‌ها اشاره کرده است. او با آوردن مثال‌هایی از تلاش‌های روحانیون شیعی در قلمروهای اسلامی برای شیعه‌سازی و یک‌دست‌سازی مذهبی اقوام دخالت نظامی آمریکا در عراق و سرنگون‌شدن حکومت صدام را مصداقی بر پی‌آمد منفی یک‌سان‌سازی دینی (در این مورد، شیعه‌سازی) دانسته است. حال آن‌که به تأثیرات مثبت این عمل یعنی اتحاد بیش‌تر اقوام و وظایف شیعی و سنی، هم‌افزایی، و هماهنگی آن‌ها در مبارزه با نفوذ تروریسم و دشمنان خارجی اشاره‌ای نداشته است. هم‌چنین، نویسنده یک‌سان‌سازی سبک دینی را صرفاً عمل نهادی و انجام‌شده از سوی نهادهای دولتی و حکومتی می‌داند و به این نکته توجهی نکرده است که دین و به‌طور خاص مذهب شیعه به دلیل قابلیت‌ها و ظرفیت‌های درونی آن از جمله تقویت روحیه مبارزه و مقاومت در برابر قدرت‌های متخاصم و مهاجم و احیای روح امید و انگیزه در جان‌ها نه با اجبار بلکه به صورت اختیاری و مشتاقانه از سوی اقوام پذیرفته شده است. حتی در مواردی که برخی آن را نپذیرند، باز هم مذهب شیعه از سر احساس وظیفه به کمک سایر فرقه‌های دینی آمده و با ترویج روحیه مقاومت و ایستادگی در برابر باطل، روح آزادگی از قیدوبند استعمار را در دل‌ها درونی کرده است.

یک‌دست‌سازی سبک دینی در جامعه موجب ایجاد هم‌دلی و تفاهم در جامعه و افزایش استحکام و انسجام آن می‌شود نه موجب اجبار و تهدید و خشونت. اگر پیروی از یک سبک دینی واحد در جامعه موجب بروز تهدید و خشونت باشد، اصرار مدعیان لیبرالیسم بر ارائه تعاریف یک‌سان و جهانی از مفاهیم حقوق بشر و آزادی و برابری و

هم‌جنس‌گرایی و ... در قالب نظم نوین جهانی نیز باید موجب بروز بحران هویت، ضعف هویت خودی، اجبار، تهدید، و خشونت شود. هم‌چنین، جهانی‌شدن با هدف پیروی ادیان و فرهنگ‌ها از معیارها و اصول واحد نیز باید چنین خروجی‌ای به‌دنبال داشته باشد. چه این‌که نمونه‌هایی از بروز این خشونت را در اعمال سیاست تبعیض نژادی آپارتاید آفریقا شاهد بودیم.

یک‌سان‌سازی سبک دینی از یک‌سو به‌دنبال تأکید بر ترویج سبک دین‌داری واحد است که کمک شایانی به اتحاد و وحدت میان ادیان می‌کند و گامی مثبت تلقی می‌شود، ولی تبعاتی منفی نیز در بر خواهد داشت. از آن‌جاکه این پی‌کربندی واحد زمینه پذیرش آزادانه ادیان و شنیدن حرف‌ها و استدلال‌های برتر در حوزه دین را تحت‌الشعاع قرار می‌دهد، می‌تواند عاملی منفی محسوب شود و مانع از شنیده‌شدن صداهای حقیقی در دین‌داری و آزادمنشی دین‌دارانی شود که به‌واسطه وجود مخالفان نتوانسته‌اند بروز و تجلی کامل داشته باشند. برای مثال، مکتب شیعه به‌واسطه ترویج رویکردهای شیعه‌هراسی در جهان هنوز امکان جلوه‌گری تام و شنیدن صدای حقیقی‌اش را نیافته است.

۴. لازم است برداشت صحیح از مفهوم بنیادگرایی دینی در سرتاسر متن اعمال شود. به‌عقیده برخی صاحب‌نظران، مفهوم بنیادگرایی برگرفته از جنبش‌های دینی پروتستان‌های آمریکا بوده است و به‌کارگیری این مفهوم درباره جنبش‌های اسلامی اشتباه است، زیرا جنبش‌های اسلامی اهداف و ریشه‌های متفاوتی از جنبش‌های پروتستانی دارند (صالحی نجف‌آبادی و رضایی ۱۳۸۸). هم‌چنین، در یک نگاه، تمام گروه‌ها و جنبش‌های اسلامی را می‌توانیم به‌نوعی بنیادگرا بدانیم، زیرا همگی خواهان بازگشت به مبانی بنیادی قرآن و سنت هستند. برای مثال، از منظر سید قطب، اسلام‌گرایی بازگشت به ذات و اصل اسلام یعنی حاکمیت الله به‌جای حاکمیت طاغوت در تمام امور سیاسی و اجتماعی است (سید قطب ۱۳۷۸).

۵. نویسنده در این متن نتوانسته است به‌خوبی به ثمره دیگر پروژه سکولاریزاسیون یعنی ظهور تفاسیر نو از معنویت مدرن پردازد. معنویت مدرن به‌جای پرداختن صرف به امور روحانی و باطنی، آن‌چنان‌که در سنت وجود دارد، بر تعالی خویشتن، خودتحقق‌بخشی، و یافتن الوهیت حقیقی در درون خویش تأکید می‌کند (حمیدیه ۱۳۸۶: ۳۹-۴۱). بنابراین، به‌نظر می‌رسد به‌جای تأکید افراطی نویسنده بر بروز چهره‌ای خشن از ادیان

ستی و بازگشت به بنیادگرایی به‌عنوان ثمره سکولاریزاسیون بهتر بود بر بروز تفاسیری این‌چنین از معنویت تأکید می‌کرد که امروزه مهم‌ترین نقش را در بروز جنبش‌های دینی نوپدید ایفا کرده است.

۷. نتیجه‌گیری

این نوشتار به بررسی و نقد کتاب *جهل مقدس: زمان دین بدون فرهنگ*، اثر الیویه روی، پرداخت و کوشید بعد از تبیین بخش‌های مختلف کتاب، به بیان نقاط ضعف آن پردازد. به‌طور خلاصه می‌توان گفت کتاب *جهل مقدس* تحلیل گسترده‌ای از چشم‌انداز مذهبی معاصر ارائه می‌دهد. در این کتاب، به مفاهیمی چون فرهنگ‌آمیزی دین، جهانی‌شدن و دین، و استانداردسازی و یک‌سان‌سازی دین پرداخته شده است. درحالی‌که برخی از خوانندگان ممکن است استدلال‌های روی را چالش‌برانگیز بدانند، بینش او درمورد ماهیت بنیادگرایی، سکولاریسم، و رابطه آن‌ها با سیاست و فرهنگ ارزش بررسی دارد. روی معتقد است جدایی دین از فرهنگ برای تبیین گسترش دین در دوران معاصر پدیده‌ای بنیادی است. این پدیده هم نتیجه جهانی‌شدن است و هم ابزار آن، و با تکیه بر آمار توجیه می‌کند که چرا جریان‌های بنیادگرا به موفقیت دست یافته‌اند.

روی در زمره اندیشمندانی است که گرایش به بنیادگرایی دینی را حرکت و اقدامی انفعالی نسبت به تغییرات بیرونی و فشارهای محیطی می‌داند و معتقد است بازگشت به دین و احیای آن نه از ویژگی‌های ذاتی دین، بلکه ناشی از بحران‌های داخلی جهان اسلام و مواجهه اسلام با مظاهر تمدن غربی است. باین‌حال، روی معتقد است ادیان با فاصله‌گرفتن خود از ساختارهای اجتماعی، معیارهای اخلاقی، و استدلال‌های الهیاتی و خلاصه‌شدن در احکام و عقیده به‌سمت بنیادگرایی رفته‌اند و خروجی آن خشونت در قالب گروه‌هایی مانند القاعده و داعش بوده است. بنابراین، لازم است عناصر فرهنگی (نظیر پارلمان، برابری، و ...) وارد میدان شوند و از سرسختی احکام دینی بکاهند. اگر این اتفاق نیفتد، با جهل مقدس مواجه می‌شویم؛ یعنی دین منهای فرهنگ.

به‌طور کلی، دو نظریه درباره اسلام‌گرایی وجود دارد: نظریه ذات‌محور و نظریه واکنش‌محور. نظریه‌های ذات‌محور ریشه‌های اسلام‌گرایی را در داخل جهان اسلام و ویژگی‌های ذاتی و بنیادین اصول اسلامی و تطبیق‌ناپذیری آن با مفاهیم مدرنیته می‌دانند. پیروان نظریه دوم به نقش عوامل خارج از جهان اسلام اشاره می‌کنند. روی هم‌جهت با دسته دوم در

سرتاسر این اثر می‌کوشد این ایده را با مصداق‌ها و مثال‌های متعدد و آمارهای گوناگون تقویت کند. بااین‌حال، او در نشان‌دادن نقش سکولاریزاسیون در جدایی دین از فرهنگ بزرگ‌نمایی کرده است و تأثیر سایر عوامل را نادیده گرفته است. هم‌چنین، در بیان ادله ضرورت تعامل دین و فرهنگ، خروجی دین منهای فرهنگ را بروز خشونت و افراطی‌گری دانسته است که به‌نظر می‌رسد نتیجه‌گیری نارسا و ناقصی است. از دیگر نقاط ضعف این اثر می‌توان به تلقی نادرست روی از هم‌سان‌سازی دینی به‌ویژه درخصوص مذهب شیعه، ساده‌سازی تحلیل اسلام در اروپا و کشورهای مسلمان، غفلت از تمام جنبه‌های مثبت دین در تعامل با فرهنگ، بزرگ‌نمایی نقش سکولاریزاسیون در جوامع دینی، توجیه‌ناپذیری ادعای جدایی دین از فرهنگ، و فقدان نگاه چندعاملی در تحلیل بنیادگرایی دینی اشاره کرد.

کتاب‌نامه

- آفاگل‌زاده، فردوس و کلثوم یاسمی (۱۳۹۵)، «تحلیل گفتمان انتقادی کتاب/امریکن/ینگلیش فایل با استفاده از مدل ون‌دایک»، *مطالعات فرهنگ-ارتباطات*، دوره ۱۷، ش ۶۶، ۱۸۵-۲۰۶.
- برگر، پیتر (۱۳۹۶)، *سایبان مقدس: عناصر نظریه جامعه‌شناختی دین*، ترجمه ابوالفضل مرشدی، تهران: ثالث.
- حقیقت، سیدصادق (۱۳۸۷)، *روشن‌شناسی علوم سیاسی*، قم: دانشگاه مفید.
- حمیدیه، بهزاد (۱۳۸۶)، «معنویت‌گرایی‌های نوین از سه دیدگاه جهانی‌شدن، شرقی‌شدن، سکولاریزاسیون»، *کتاب نقد*، ش ۴۵، ۱۷-۵۶.
- داعی‌نژاد، سیدمحمد (۱۳۸۲)، «دین‌پژوهی (سکولاریسم)»، *صبح*، ش ۷ و ۸.
- روا (روی)، الویه (۱۳۹۸)، *جهل مقدس: زمان دین بدون فرهنگ*، ترجمه عبدالله ناصری طاهری و سمیه‌سادات طباطبایی، تهران: مروارید.
- سید قطب (۱۳۷۸)، *نشانه‌های راه*، ترجمه محمود محمودی، تهران: احسان.
- صالحی نجف‌آبادی، عباس و علیرضا رضایی (۱۳۸۸)، «مبانی جنبش‌های اسلام‌گرایانه: نظریات و دیدگاه‌ها»، *فصل‌نامه مطالعات سیاسی*، س ۲، ش ۵.
- عباس‌زاده فتح‌آبادی، مهدی (۱۳۸۸)، «بنیادگرایی اسلامی و خشونت (با نگاهی بر القاعده)»، *فصل‌نامه سیاست*، دوره ۳۹، ش ۴، ۱۰۹-۱۲۸.
- عیسی‌زاده، عباس و سیدحسین شرف‌الدین (۱۳۹۶)، «واکاوی نقش رسانه‌های غربی در اسلام‌هراسی معاصر»، *رسانه و فرهنگ*، س ۸، ش ۱، ۲۲۵-۲۳۱.
- فاضلی، مهسا (۱۳۸۴)، «مواجهه قرآن با فرهنگ‌های عصر نزول»، *پژوهش‌های قرآنی*، ش ۴۲ و ۴۳، ویژه‌نامه ترجمه قرآن.

دین و فرهنگ، تقابل یا هم‌زیستی ... (فاطمه‌سادات حسینی و دیگران) ۱۸۳

فرکلاف، نورمن (۱۳۷۹)، *تحلیل انتقادی گفتمان*، ترجمه فاطمه شایسته پیران و دیگران، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها.

مطهری، مرتضی (۱۳۷۱)، *نظام حقوق زن در اسلام*، تهران: صدرا.

موحد، مجید (۱۳۹۲)، «رویکردی جامعه‌شناختی به فرایند سکولاریزاسیون در عصر جهانی شدن»، فصلی از کتاب *جهانی‌شدن و دین: جستارهای پژوهش‌گران ایرانی در کنگره دین‌پروهان کشور*، محمدجواد صاحبی، قم: بوستان کتاب.

نریمانی، عارف و محمدعلی پرغو (۱۳۹۶)، «استعمار و هژمونی آن: نگاهی به نظام بازنمایی غرب»، *غرب‌شناسی بنیادی*، س ۸، ش ۱، ۱۰۹-۱۳۲.

ویلسون، برایان (۱۳۷۷)، *دین این‌جا و آن‌جا، مقاله عرفی‌شدن*، ترجمه مجید محمدی، تهران: قطره.

Doyle, D. M. (2012), "The Concept of Inculturation in Roman Catholicism: A Theological Consideration", *U. S. Catholic Historian, The Catholic University of America Press*, vol. 30, no. 1, 1-13.

Fairclough, N. (1989), *Language and Power*, London: Longman.

Freedman, L. P. (1996), "The Challenge of Fundamentalisms", *Reproductive Health Matters*, vol. 4, no. 8, 55-69.

Holyoake, G. J. (1871), *The Principles of Secularism*, London, UK: Book Store.

Morris, R. M. (ed.) (2009), *Church and state in 21st century Britain: The Future of Church Establishment*, London, UK: Palgrave.

Razaghi, M. et al. (2020), "Religious Fundamentalism, Individuality, and Collective Identity: A Case Study of Two Student Organizations in Iran", *Critical Research on Religion*, vol. 8, no. 1, 3-24.

Redemptoris Missio (1990), "On the Permanent Validity of the Church's Missionary Mandate, Vatican: Libreria Editrice Vaticana", Available online: <http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_07121990_redemptoris-missio.html (accessed on 2 December 2019)>.

